

6.

Közösségek hálózati kommunikációja

Vályi Gábor

A közösség fogalmáról és az egyes közösségeket működtető mozgatórugókról való elmélkedés a társadalommal kapcsolatos gondolkodás egész történetén végighúzódnó, központi kérdés. E diskurzusban időről időre megszólaltak a közösség felbomlását panaszoló gondolkodók, s olyanok is, akik a közösség átalakulásaként és továbbéléseként interpretálták ugyanazokat a társadalmi jelenségeket.¹ Az elmúlt kétszáz évben a közösségek működése – illetve a társadalomtudományok erről alkotott képe – gyökeres átalakuláson ment keresztül, s bár e változás egyaránt magyarázható a bürokratizációval, az iparosítással, a közlekedés technológiai fejlődésével vagy az urbanizációval is, kiemelkedően fontos szerepet játszottak benne a média és a távközlés területén megjelent új technológiák / eszközök / termékek.

A tizenkilencedik században megjelenő nyomtatott tömegsajtó emelte ki először az egyént saját, lokálisan szerveződő közösségéből, s tette egy nagyobb, „elképzelt közösség”, a nemzet tagjává. (Anderson 1983) Bár a nacionalista ideológia által definiált nemzetközösség tagjait valóban összekötötte a nyomtatott sajtó által megjelenített közös értékészlet, egységes nyelv és kulturális kánon, ez a fajta mesterségesen, „felülről” létrehozott társadalmi

¹ A közösség felbomlásáról zajló tudományos – filozófiai és szociológiai – diskurzusról jó áttekintést nyújt Barry Wellman cikke. Wellman többek között Sámuel könyvét idézve meggyőzően állítja, hogy e vita már az Ószövetség idején is zajlott. (Wellman 1999a)

„szerveződés” nem sokban emlékeztet a valós, személyközi ismeretségekre és kommunikációra épülő lokális közösségek alulról szerveződő világára.²

A huszadik század hozott gyökeres változást e személyközi ismeretségekre épülő közösségek mindennapi működésében, különös tekintettel a közösséget konstituáló (Depew és Peters 2001) közösségi kommunikációra. A távközlés robbanásszerű fejlődése és a közlekedés / szállítás gépesítése lehetővé tette, hogy a közösség túllépjen a közösségi interakciót korábban jellemző alapvetően helyi meghatározottságon. A közösségek szerkezete is megváltozott: a helyi közösségekre jellemző erős kötelékek és a tagok között feszülő sűrűszövésű kapcsolatháló felváltották a flexibilis, laza szövésű, gyengébb kötelékekre, illetve közös érdekekre vagy érdeklődésre épülő hálós kapcsolati struktúrák, s ma az egyén általában egyszerre több ilyen laza közösségnek tagja. (Wellman 2001)

Az új típusú – hálózati – közösségek kommunikációja legalább annyira épül a „valós”, mint a telekommunikációs eszközök „virtuális terében” létrejövő találkozásokra. Bár kétségtelen, hogy a telefon és a mobil eszközök kiemelt szerepet játszanak a hálózati közösségek életében, az internet – elsősorban technikai specifikumainak köszönhetően – az első olyan médium, amely lehetővé teszi, illetve hatékonyan támogatja a közösségek spontán önszervezését (Rheingold 1994; Castells 2000), illetve a közösségen belüli közvetlen kommunikációt.³

Közösségek hálózati kommunikációja alatt e tanulmányban – területi okokból – most kizárólag az interneten zajló (*computer mediated communication, CMC*) közösségi kommunikációt értem. Írásom célja, hogy egy, a szociológia hagyományos fogalomrendszerét felhasználó / újraértelmező elméleti keretet nyújtson az interneten kommunikáló közösségeket vizsgáló kutatók számára. Bár a számítógépes hálózatok által közvetített társas

² Ezért a meglátásért Babarczy Eszternek tartozom köszönettel.

³ A telefon és mobiltelefon általában csak az egyes egyének közötti társas (*one-to-one*) kommunikáció eszköze, míg az internetes közösségi felületek egyszerre több résztvevő csoportos (*many-to-many*) kommunikációját is támogatják. A mobil eszközök és közösségszerveződés kapcsán Howard Rheingold könyve (2002) fest alapvetően techno-optimista víziót. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy miközben az új, hálózati kommunikációs technológiák által nyújtott közösségi önszervező potenciál az azokhoz hozzáférő és az azokat kezelni tudó társadalmi rétegek számára óriási előnyöket jelenthet, a „digitális szakadék” túloldalán rekedt kevésbé szerencsések további lemaradását, információáramlásból és közösségi interakcióból való kirekesztődését is okozhatja. Az magyar internet összetett „digitális szakadékát” Rét Zsófia (2003) és Bognár Éva (2003) kutatásai segítenek jobban megérteni.

/ társadalmi kommunikáció vizsgálható az *információs társadalom* elvont és önbeteljesítő prófécijának / ideológiájának fényében, a *tudásmenedzsment* gyakorlati / alkalmazott diskurzusában vagy a kommunikációelmélet, a nyelvészet és a hálózati gazdaságtan partikuláris szempontrendszeré alapján, a következő fejezetekben én egy olyan szociológiai megközelítést mutatok be, mely a *virtuális térben kommunikáló*, alapvetően *valós közösségekre* fókuszál. Ez, az interneten zajló kommunikációt nem a mindennapi valóságtól elkülönült, virtuális világként, hanem hús-vér emberek nagyon is valós célokat szolgáló társadalmi interakciójaként interpretáló szemlélet főként a Barry Wellman által vezetett kanadai, társadalmi kapcsolathálókat kutató szellemi műhely nevéhez köthető. (Castells 2000)⁴

Konkrét hipotézisek bizonyítása helyett e tanulmány célja tehát az interneten kommunikáló, ám nagyon is valós közösségek vizsgálatának elméleti áttekintése. Először röviden bemutatom a közösségek működésének és fogalmának átalakulását; majd ismertetem az internetet ideális közösségi kommunikációs / médiaplatformmá tevő műszaki sajátosságokat, illetve az interneten zajló kommunikáció jellegzetességeit, s végül kitérek arra is, hogy milyen hatást gyakorol az interneten zajló kommunikáció a valós, lokális közösségek életére.

A közösségek átalakulása

A társadalomtudományokban közel sincs egyetértés a közösség fogalmának definícióját illetően, s csak a különböző definíciókban említett kifejezések statisztikai elemzése szolgál útmutatóul: a leggyakrabban előforduló attribútumok a kommunikáció, a közös lokalitás és közösségi élmény, illetve a szolidaritás. (Depew és Peters 2001)

A latin *communitas* – közösség – szó etimológia gyökerei a – közös érdekeknek, céloknak és normáknak javára a közösség tagjai által önként vállalt – kölcsönös alávetettségre vezethetők vissza. (Wattson, 1997) A kölcsönös

⁴ Ennek megfelelően e tanulmányban gyakrabban hivatkozom Wellman és különböző munkatársainak munkáira, mint egyéb szerzők és iskolák szövegeire. Wellman túlsúlya a felhasznált irodalomban azonban egy konkrét szemléletmód bemutatásának céljával függ össze, s nem jelenti más megközelítések jelentőségének vagy létjogosultságának tagadását. Az internettel kapcsolatos szociológiai szemléletmódok és kutatási irányok kiegyensúlyozott, széles látókörű bemutatását nyújtja Dányi Endre et al (2004), míg az internetes kommunikációval kapcsolatos kommunikációelméleti megfontolásokat Kiss Aranka (2004) dolgozta fel.

alávetettség – és kölcsönös szolidaritás – vállalása a közösség, és így közvetve az egyén túlélését, előbbre jutását segíti. A közösséghez tartozás az egyén számára közvetlen előnyöket is nyújt, hiszen az egyén társadalmi integrációjának pusztán tényén túl az identitását is megerősíti, illetve a *hálózati tőke* forrása is. Barry Wellman és Ken Frank definíciója szerint a hálózati tőke a társadalmi tőke olyan formája, amely az egyént személyes kapcsolatainak keresztül juttatja segítséghez, illetve erőforrásokhoz. A barátokhoz, rokonokhoz, szomszédokhoz vagy munkatársakhoz fűződő, kölcsönös segítségre épülő kapcsolatok társaságot, közönséget, (anyagi vagy érzelmi) segítséget és támogatást, információt, a csoporthoz tartozás, illetve a megbecsültség érzését nyújthatják. (Wellman és Frank, 2000; Wellman, 2001)

A szociológiában Ferdinand Tönnies „Közösség és társadalom” című könyvének (Tönnies 1887 / 1983) megjelenése óta zajlik a vita a közösség felbomlásáról, illetve továbbéléséről. A közösség felbomlását panaszolók sem voltak egységes állásponton a változás okát illetően: az iparosítást, az urbanizációt, a bürokratizációt, a kapitalizmust, a szocializmust épp úgy okolták, mint a közlekedés / szállítás és kommunikáció terén zajló technológiai átalakulást. A közösség átalakulása mellett érvelők pedig egyrészt a tönniesi közösségkép idealizált voltára hívták fel a figyelmet, másrészt az elvileg elidegenedett városi társadalmakban mégis fellelhető, átalakult, új formákat öltő közösségi interakció példái kapcsán a közösségfogalom újra-definiálását szorgalmazták. (Wellman 1999a)

Ebben a fejezetben előbb a hagyományos közösségdefiníciót mutatom be, majd egy modern, a közösségeket személyes kapcsolathálókként koncipiáló megközelítést.

Közösségek hagyományos megközelítésben

A Tönnies által felállított dichotómia a kiveszőfélben lévő tradicionális, falukra és kisvárosokra jellemző, szoros és tartós családi és szomszédsági kötelékekre, szolidaritásra, homogén kultúrára és normarendszerre épülő közönséget (*Gemeinschaft*) a nagyvárosok kulturálisan heterogén, elidegenedett, gyorsan változó, esetleges, érdekekre épülő kapcsolatok által jellemzett társadalmával (*Gesellschaft*) állítja szembe. (Bell és Newby 1971)

Tönnies leírása még a társadalomtudományok kialakulásának korai korszakában – 1887-ben – született, amikor az egyes elméletek felállításakor nem tartották szükségesnek azokat empirikus kutatásokkal alátámasztani.

Az iparosítást megelőző időszakok falusi kultúráját vizsgáló későbbi történeti antropológiai kutatások fényében idealisztikusnak bizonyultak az e közösségről alkotott nézetek: a falvak lakossága kulturálisan sokkal heterogénebb és – mind fizikailag, mind társadalmilag – sokkal mobilisabb volt, mint azt Tönnies elképzelte. A Tönnies-féle közösségfogalom megalapozatlansága ellenére a helyi meghatározottság kiemelten hangsúlyos szerepet játszott a közösségekről folyó közbeszéd és a városi közösségekkel foglalkozó szociológusok közösségképében, akik az egyes városnegyedekben (*neighbourhood*) vélték megtalálni a Tönnies által elveszítettnek hitt közösséget.⁵ (Wellman 1999a)

A területi alapon szerveződő közösségekre – társasházi lakóközösségekre, falvakra, városnegyedekre és kisvárosokra – jellemző, hogy az együttélés által jelentett kölcsönös kiszolgáltatottság és a közös problémák megoldásának feladata kooperációra kényszeríti az eltérő érdeklődésű és érdekű egyéneket.

- Ezek a „hagyományos” közösségek meglehetősen zártak: egyrészt erősen védik határaikat, nehezen fogadnak be új tagokat, másrészt nem jellemző az sem, hogy tagjaik elhagynák a közösséget.
- Az egymással kölcsönösen szolidáris viszonyban lévő tagok közötti kapcsolatok erősek, s egyszerre több funkciót⁶ is szolgálnak.
- A kapcsolatháló sűrű szövésű, azaz a közösség tagjai közül sokan ismerik egymást közvetlenül.
- A közösség életében fontos szerepet játszanak a nyilvános terek (kocsmák, kávézók, közterek, parkok), jellemzően itt találkoznak a közösség tagjai, így ezek a közösségi kommunikáció, interakció színterei. (Wellman 1999b, 2001)

⁵ Ennek okait Wellman (1999a) a következőkben látja: 1) A kutatást valahol el kell kezdeni. Kézenfekvő egy jól behatárolt környék megfigyelése, felmérése. 2) Sok városszociológus a város építőkockáinak látja az egyes negyedeket, s feltételezi, hogy ezek aggregációja kiadja az egészet. 3) A helyi politikusok, adminisztratív szervek is városnegyedek közösségeire apellálnak, illetve a közbeszédben is ez az elfogadott megközelítés. 4) A kutatások alapjául szolgáló adatok is területi alapon szervezett intézmények adatbázisaiból érhetőek el, illetve területi alapon vannak szervezve.

⁶ Egyszerre nyújthatnak társaságot, közönséget, (anyagi vagy érzelmi) segítséget és támogatást, információt, valamint a csoporthoz tartozás illetve a megbecsültség érzését, ellentétben a specializált funkciót betöltő kapcsolattal, amely csak egy vagy néhány funkciót nyújt.

A mai nagyvárosi társadalomban valóban nem nagyon találjuk nyomát a fenti ismérvek szerint működő közösségeknek,⁷ ám ez nem feltétlenül jelenti a közösségek megszűnését. Az egyének továbbra is tagjai szolidaritást és közösségi élményt nyújtó, kölcsönös segítségre épülő csoportoknak, s bár ezek nem mindig köthetők konkrét lokalitáshoz, illetve szerkezetük is nagyban különbözik a hagyományos közösségek fent felsorolt ismérveitől, nyugodtan nevezhetők közösségnek, hiszen azonos funkciókat látnak el (Wellman 1999a, 1999b, 2001; Wellman és Frank 2001).

Személyes hálózati közösségek

A közösség fogalmának újradefiniálásakor a mai erősen fragmentált, közös érdekek és érdeklődés mentén szerveződő csoportokból felépülő nagyvárosi társadalmak társadalmi interakcióiból érdemes kiindulni. Barry Wellman több évtizeden keresztül végzett, társadalmi kapcsolathálóra vonatkozó elemzéseinek eredményeire támaszkodva érvel a *személyes hálózati közösség* fogalmának bevezetése mellett. (Wellman 1999a) E megközelítés a közös lokalitás helyett a közösség tagjai közötti kölcsönös segítségnyújtásban látja a közösséget konstituáló tényezőt, s így lehetőséget nyújt a közösségi interakció megfigyelésére akkor is, amikor az nem észlelhető a hagyományos, helyileg fókuszált módszertan optikájával. A hálózati megközelítés helyi meghatározottság hiányában a társadalmi kapcsolatok hálózatában számtalan nehezen elhatárolható, egymást átfedő közösséget tételez, melyek leginkább az egyes egyén szemszögéből válnak megfoghatóvá. Az egyén egyszerre általában több, egymást részben átfedő közösség – baráti társaság, szomszédsági, rokon, illetve munkahelyi alapon szerveződő csoport – tagja, s az egyes közösségek specializált funkciót látnak el életében – más és más típusú hálózati tőkével szolgálnak. Wellman kapcsolatháló-elemzései azt mutatják (Wellman 1999b, 2001), hogy

- a hálózati közösségeket általában laza, könnyen változó, erősen specializált funkciókat nyújtó kapcsolatok tartják össze;
- a személyes kapcsolatháló ritka szövésű, azaz az egyén különböző ismerősei ritkán ismerik egymást;

⁷ Wellman (1999a) széles szociológiai szakirodalomra támaszkodva hét tényezőt sorol fel – többek között a megváltozott munkaerőpiachoz köthető nagyobb földrajzi mobilitást, az interakció sűrűségének növekedését, a városok nagy méretét, a termelés bürokratizálódását, illetve a távközlés és közlekedés / szállítás hatékony és olcsó technológiáinak megjelenését –, amelyek szerepet játszottak a közösségek átalakulásában.

- a lokális kevéssé meghatározó, a személyes közösségi hálózatok egyszerre kötődhetnek az egyén lakóhelyéhez és kiterjedhetnek globálisan is (*glokalizáció*);
- a közösségi interakció, kommunikáció ritkán zajlik a nyilvános terekben, és sokkal jellemzőbbek az egyes családok otthonaiban zajló szűk körű találkozók, illetve a telefonon és az interneten zajló kommunikáció (*computer mediated communication, CMC*).

Az interneten zajló kommunikáció, azon kívül, hogy segíti a már létező személyes kapcsolatok hatékony és olcsó fenntartását akár nagy földrajzi távolságok esetén is, lehetővé teszi új, a virtuális térben kötött közösségi kapcsolatok létrehozását és fenntartását olyan egyének között is, akik korábban nem ismerték egymást. A közösségszerveződést teljesen elszakítva a valós térben való találkozások kötöttségeitől, illetve a már létező személyes kapcsolatháló által behatárolt lehetőségektől,⁸ az interneten zajló kommunikáció a társadalomszerveződés korábban nem látott formáit teszi lehetővé (Rheingold 1994; Castells 2000, 2001).

A továbbiakban a közösségek interneten zajló kommunikációjának sajátosságait vizsgálom részletesebben.

Hálózati kommunikáció

Az internet minden korábbi médiumnál alkalmasabb – mind a specializált közös érdeklődés / érdekek alapján szerveződő laza; mind a bensőséges, segítség széles skáláját nyújtó; valamint a közös lokális, nem, etnicitás vagy társadalmi-gazdasági státusz alapján szerveződő – közösségek kommunikációjának és spontán önszervezésének hatékony és olcsó támogatására. (Wellman és Hampton 1999; Rheingold 1994; Castells 2000) Ebben a fejezetben előbb a hálózati kommunikáció architektúrájának műszaki sajátosságait mutatom be, majd kitérek az internet közösségi interakcióra gyakorolt hatásaira, végül a hálózaton zajló kommunikáció jellegzetességeit ismertetem.

⁸ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy csak a kötöttségek szűntek meg, csökkentek, s maguk az egyének és közösségek nem szakadtak el valós beágyazottságuktól. Howard Rheingold (1994) interneten szerveződő közösségekre használt *virtuális közösségek* elnevezése félrevezető lehet, hiszen ezek a közösségek és tagjaik nagyon is valóságosak. (Wellman és Guila 1999)

Hálózati architektúra és közösségi kommunikáció

Az internetes kommunikáció – ellentétben korábbi távközlési formákkal⁹ – ára nem függ a kommunikáló felek távolságától, így lehetővé teszi egymástól nagy távolságra élő egyének részvételét egyazon közösség online életében.

Az internet – a cset szolgáltatások segítségével – a valós idejű (*real-time, synchronous*) kommunikáció¹⁰ mellett – például az e-mail és fórumok esetében – az időben eltolt (*delayed, asynchronous*) kommunikációt is megengedi.¹¹ A hálózati kommunikáció így lehetőséget biztosít a személyes (*face-to-face*) kommunikációhoz hasonló spontán, azonnali interakción alapuló beszélgetésre, de lehetővé teszi a közösségi interakciót olyan egyének között is, akik nem tudnak közös időpontot találni a kommunikációra.

Az internet – például az e-mail segítségével – lehetőséget ad az egyes egyének közötti (*one-to-one*) kommunikációra, de több, különböző lehetőséget – például levelezőlisták, fórumok, cset – biztosít a közösség tagjai között zajló (*many-to-many*) kommunikációra, amelyet korábban csak a személyes találkozások vagy a költséges konferenciatelefon-rendszerek tettek lehetővé. (van Dijk 1999)

Az internetes hírlevelek, weboldalak, weblogok¹² lehetővé teszik az egyes egyéneknek és közösségeknek, hogy – a hagyományos tömegkommunikáció *broadcast* modelljének megfelelően – egyszerre nagy közönséghez juttassák el üzeneteiket (*one-to-many*), amely lehetővé teszi a közösségen kívüli társadalom számára történő reprezentációt, illetve a közönségen belüli olcsó és hatékony információáramlást. Az internetet megelőzően – postán küldött hírlevelek, nyomtatott, illetve elektronikus sajtó segítségével – ez a fajta kommunikáció túl költséges volt a marginálisabb érdeklődések mentén szerveződő, kisebb vagy anyagilag hátrányos helyzetű közösségek számára, illetve a médiapiac állami szabályozása is korlátozta ennek lehetőségét. (Castells 2000)

Az internet lehetőséget ad multimediális kommunikációra – hangok, képek, mozgóképek és adatok egy rendszerben történő továbbítására –, ám a hálózaton folyó közösségi kommunikáció – levelezőlisták, fórumok, cset – többnyire textuális formában zajlik.

⁹ Postai szolgáltatások, telefon, telefax.

¹⁰ Korábban például a személyes, illetve telefonos beszélgetés sajátossága.

¹¹ Korábban például az üzenetrögzítő jellemzője.

¹² Interneten vezetett, esetenként interaktív naplók.

Az *world wide webre* felkerült tartalmak – például weboldalak, webes alapú fórumok, hírlevél archívumok – **kereshetőek**, illetve az ezek készítői által elhelyezett, kapcsolatokat jelző linkek által feszített **hipertextuális** hálón bejárhatóak, ami lehetőséget biztosít az egyénnek, hogy olyan egyénnel, illetve közösségekkel is felvegye a kapcsolatot, akikkel csak közvetett kapcsolatban áll vagy akikkel korábban semmilyen kapcsolata sem volt.¹³

A következőkben részletesen ismertetem az interneten zajló közösségi kommunikáció sajátosságait, majd e kommunikáció hatását a „valós”, lokális közösségek életére.

Közösségi kommunikáció az interneten

Ahogy az a következő fejezetből majd kiderül, az interneten zajló kommunikáció fellendítheti, segítheti a már létező társadalmi csoportok közösségi életét, ugyanakkor számtalan olyan, közös érdekek / érdeklődés mentén szerveződő közösség működik az interneten, amelyek tagjai nem ismerik egymást személyesen, s a „kibertérben” találkoznak először. Ezeket a virtuális találkozásokat nem ritkán követik személyes találkozások is, ám gyakoriak az olyan közösségek is, ahol az egyes tagok sosem találkoznak az interneten kívül. (Gelléri 2001) A személyes ismeretség hiánya és a kommunikáció meglehetősen – főként szöveges formára – korlátozott formája ellenére ezek az on-line csoportok hatékonyan látnak el a személyes találkozásokra épülő közösségekkel megegyező vagy azokhoz nagyon hasonló funkciókat – társaságot, közönséget, segítséget és támogatást, információt, a csoporthoz tartozás, illetve a megbecsültség érzését nyújthatják. (Rheingold 1994; Watson 1997) Ezeket az internetes fórumok, levelezőlisták és cset-alkalmazások segítségével kommunikáló csoportokat Howard Rheingold virtuális közösségeknek nevezi, ám elnevezése félrevezető lehet, hiszen ezek a közösségek és tagjaik nagyon is valóságosak. (Wellman és Guila 1999)

Az internet – előző fejezetben ismertetett – műszaki sajátosságai kihatással vannak a hálózati kommunikáció által hordozott információs spektrumra,

¹³ „Nem kaphatod csak úgy fel a telefont, hogy kapcsolatba lépj valakivel, aki az iszlám művészetről vagy a kaliforniai borról akar beszélgetni, vagy valakivel, akinek egy három éves lánya vagy egy negyvenéves Hudsonja van. Ugyanakkor csatlakozhatsz egy ezen témák bármelyikével foglalkozó számítógépes konferenciához, aztán nyilvános vagy magánlevelezést kezdhetsz korábban ismeretlen emberekkel, akikkel ott találkoztál. A régi módszerekhez képest nagyságrendekkel megnőtt az esélyed, hogy hasonló érdeklődésű csoportot találj.” (Rheingold 1994, 25)

a kommunikáció összehangolására, a kommunikatív aktusok gyakoriságára és a kommunikációban résztvevő közösség méretére is. E fejezetben előbb a hálózati kommunikáció sajátosságait ismertetem röviden, majd a közösségi kommunikáció e tulajdonságokból fakadó problémáit.

Az egymással az interneten kommunikálók jellemzően textuális formában zajló kommunikációja a személyes találkozás kommunikatív spektrumának csak töredékét kínálja. Teljesen hiányoznak belőle a személyes kommunikáció nemverbális rétegei – testbeszéd, mimika – és a beszélt nyelv finom, metakommunikatív tartalmai – hangsúlyok, szünetek. Ezek a kommunikációs korlátok gyakran vezethetnek félreértésekhez, illetve az e félreértések nyomán – az időben eltolt kommunikáció esetén ezek azonnali tisztázásának híján – fellángoló konfliktusokhoz. (Wellman és Gulia 1999). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az online közösségek kommunikációjában gyakran találunk az üzeneteket kontextualizáló elemeket. A csupa nagybetűvel írt üzenet általában a kiabálást helyettesíti, az emberi mimikát utánzó rövid karaktersorozatokból álló emotikonok használata pedig az üzenetet az érzelmi, hangulati töltések széles spektrumával ruházhatja fel.¹⁴

A technológiai környezet kihat a kommunikáció összehangolására is: még a „valós idejű” kommunikáció lehetőségét kínáló online platformok is sokkal korlátozottabb szintű spontaneitást és szinkronitást tesznek lehetővé, mint a beszélgetés.¹⁵ Egy chat-alkalmazás felhasználója az általa közölni kívántak begépelése és elküldése után oszthatja meg a többiekkel mondanivalóját, ami nem csak lassítja az interakciót, de lehetetlenné is teszi a többieknek, hogy az aktuálisan begépelendő gondolat kifejtése közben spontán a szavába vágjanak. A személyes találkozás vizuális elemeinek hiánya a több

¹⁴ Az írásos kommunikáció kibővülése emotikonokkal, illetve különböző rövidítésekkel és nem konvencionális írásmódokkal nemcsak az internetes, de az sms-alapú mobilkommunikációban is jól megfigyelhető. (Sándor 2001) A hazai „internetes nyelvről” jó áttekintést ad az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszékének szociolingvisztikai kutatása (2003), illetve Gelléri Gábor (2001) antropológus szakdolgozata, ami az Index törzsszertalanak fórumrendszerében folyó kommunikációt vizsgálja a résztvevő megfigyelés módszertanával. Gelléri tanulmánya a magyar nyelvű internetes közösségek vizsgálatának egyik úttörő példája, ami a konkrét közösségek viselkedésének, működésének leírásán túl az online etnográfia módszertani kérdéseivel kapcsolatban is hasznos kiindulási pont. Az „internetes nyelvet” Bódi Zoltán (2004) a szóbeliség írásos megjelenéseként ismerteti.

¹⁵ Az időben eltolt kommunikáció lehetőségét kínáló platformok (e-mail, fórumok stb.) esetében még hangsúlyosabban így van ez.

személy közötti „valósídejű” kommunikáció esetén nehezéssé teszi a beszélgetés menetének alakítását, hiszen mivel nem lehet látni, hogy ki készül szólni, könnyen előfordulhat, hogy többen szinte egyszerre teszik közzé a beszélgetést más-más irányba terelő hozzászólásaikat.

A hálózati kommunikáció lehetővé teszi az interakciót a kommunikáló felek időbeli és térbeli összehangolása nélkül, ami nyilvánvalóan növelheti a kommunikációs aktusok gyakoriságát, ahogyan az üzenetek küldésének minimális költségei és szinte azonnali célba jutása, illetve az interneten elküldött informális üzenetekkel kapcsolatos formai, terjedelmi és tartalmi elvárások alacsony szintje is.¹⁶

Az időtől és tértől függetlenített hálózati kommunikáció növelheti az egyes közösségekben résztvevő egyének számát is. A *USENET*-et – a világ legnagyobb elosztott fórumrendszerét – statisztikai módszerekkel elemző Mark Smith (1999) a személyes interakcióra épülő közösségek maximális csoportméretének – körülbelül 150 fő – három-négyszeresére teszi a hatékonyan működő online közösségek felső létszámhatárát. E közösségek kommunikációjának túlnyomó részét jellemzően egy 30–40 fős stabil mag bonyolítja, míg a tagság legnagyobb része csak ritkán szól hozzá,¹⁷ s gyorsan cserélődik.

Bár az internet a közösségi kommunikáció hatékony eszköze lehet, néhány, a technológiából fakadó tulajdonsága komoly – a személyes találkozássokra épülő közösségekre nem jellemző – problémát jelent az online közösségek számára. Peter Kollock (1999, 220) így foglalja össze e problematikát:

„Tekintve, hogy az online interakció relatív anonim, nincs központi autoritás, és hogy nehéz, ha nem lehetetlen pénzügyi vagy fizikai szankciók érvényesítése, meglepő, hogy az internet nem mindenki harca mindenki ellen. Egy, a társadalmi renddel foglalkozó kutató számára nem a rengeteg konfliktus, hanem az online közösségekben megfigyelhető (erőforrás) megosztás és együttműködés nagy mértéke szorul magyarázatra.”

¹⁶ Emmanuel F. Koku és Barry Wellman (2002) az egy campuson dolgozó kutatók kommunikációs szokásait vizsgálva figyelte meg, hogy még az egymástól néhány száz méterre dolgozó kollégák is gyakran választják az e-mailt rövid üzenetek váltására. A nagyobb személyes kapcsolathálóval rendelkező kutatók leggyakrabban e-mail segítségével tartják a kapcsolatot ismerőseikkel.

¹⁷ A fórumokat csak olvasók (*lurker*-ek) számát nem tudta mérni a vizsgálat, s csak becsülhető, hogy ezek száma általában a fórumokba írók számának többszörösét teszi ki.

124 *Hatalom a mobiltömegek kezében*

A szolgáltatás fenntartói által ellenőrzött tagságú – zárt, nem publikus – közösségi platformok kivételével – és nem kis mértékben a kommunikáció textuális jellegéből fakadóan – az on-line közösségek felhasználói relatív anonimek. Mivel az online közösség résztvevőjének online identitása – amit rendszerint valamilyen becenév (*nick*) reprezentál – a közösség többi tagja számára rendszerint nem kapcsolható össze „valós” offline személyiségével, nem kell megfelelnie a „valós életben” őt körülvevő környezet elvárásainak. Az anonimitás védelme elősegíti, hogy az online közösségek résztvevői mélyebben, őszintebben nyilatkozzanak egészen intim kérdésekben is (Wellman és Guila 1999); ugyanakkor lehetővé teszi a képzelt, virtuális személyiségek eljátszását is. Még a valamiféle központi autoritással rendelkező online közösségek – például moderátorok által felügyelt fórumok – is védetlenekek az agresszív, destruktív szerepeket játszó egyénekkal szemben. Míg hasonló magatartás valós közösségekben komoly szankciókat – a társadalmi elszigetelődéstől a polgári pereken keresztül a fizikai erőszakig terjedő spektrumon – vonna maga után, az online közösség szankciói – az agresszív tag megrovása a moderátorok, illetve a közösség egyéb tagjai által, üzeneteinek kiszűrése a rendszerből, illetve a tag teljes kizárása – alól bárki könnyen kivonhatja magát azzal, hogy újabb beceneven jelentkezik be a rendszerbe. Egy-egy ilyen agresszív egyén egész közösségek életét megzavarhatja, s szélsőséges esetben el is lehetetleníti. (Smith 1999)

Az anonimitás és a hatékony szankciókat alkalmazni képes autoritás hiánya nem csak a nyílt destruktív magatartással, de a „potyázással” szemben is védetlenné teszi a közösséget. A közgazdaságtan potyautas-jelenségnek hívja azt a helyzetet, amikor az egyének nem vesznek részt a közjavak¹⁸ létrehozásában és fenntartásában, de részt vesznek ezek fogyasztásában. Ez a – rövid távon az egyes egyén számára maximális hasznot hozó – stratégia hosszabb távon, amennyiben egy közösségben nagyobb teret nyer, a közjavak teljes feléléséhez vezet, s így a közösség minden tagját, még a potyázókat is rosszabb helyzetbe hozza. Peter Kollock szerint (1999) az online közösségek életében az egyes tagok által a közösséggel megosztott információk közjavak, s velük kapcsolatban könnyen előállhat a potyautas-jelenség, hiszen a közösségi felületen mások által közzé tett információk begyűjtése a közösség számára nem látható, ugyanakkor semmi sem kényszeríti az

¹⁸ Javak, melyek hasznélvezetéből nem zárható ki senki. Ilyen például egy tűzijáték vagy a közgyógyellátás.

egyént, hogy maga is megossa a rendelkezésre álló információkat a többiekkel – válaszoljon a mások által feltett kérdésekre, értesítse a többieket a számukra fontos eseményekről, hírekről.

Kollock (1999) ugyanakkor számos motivációs tényezőt sorol fel, amelyek magyarázatot adnak arra kérdésre, hogy miért működik sok közösség mégis hatékonyan.¹⁹ A kontribúció alacsony költsége mellett motivációs erőt jelenthet többek között:

- a kontribúció által elérhető presztízis;
- az az érzés, hogy az egyén kontribúcióján keresztül hatással van – online – környezetére;
- statisztikailag bizonyított, hogy a kérdésekre gyakran válaszolók maguk is gyakrabban és gyorsabban kapnak választ kérdéseikre.

Az online közösségekhez való csatlakozás egyszerűsége miatt állandó problémát okoz a közösségen belüli nagy fluktuáció is. A közösség kommunikációját gyakran zavarja meg, hogy az újonnan csatlakozók olyan kérdéseket tesznek fel, amelyeket korábban már megválasztak, illetve nem ismerik a közösségben már kialakult kérdéseket. Sok közösség ezért tart fenn egy *Gyakran Ismételt Kérdéseket (FAQ – Frequently Asked Questions)* tartalmazó weboldalt, ahol az újoncok választ kaphatnak kérdéseikre.

A hálózati kommunikáció és közösségi interakció

Ahogy az előző fejezetben láttuk, az internet lehetőséget nyújt az egyén számára, hogy részt vegyen online közösségek életében, ám a világháló szélesebb körű elterjedését követően Észak-Amerikában ismét fellángolt a közösség felbomlásáról szóló vita. Az internetet a közösségre nézve veszélyesnek tartók úgy érveltek, hogy az internetezéssel töltött időt az egyén a korábban a családjára, illetve a közösségre fordított időből veszi el. Ezt az elidegenítő hatást igazolta a *Carnegie Mellon University* pszichológusaiból álló kutatócsoport, amely az internet szociális részvételre és mentális egészségre gyakorolt hatását vizsgálta az első egy-két évüket az interneten töltők között. A kutatás a családdal töltött idő és a baráti kör csökkenése mellett növekvő magányt és frusztrációt mutatott ki a kezdő internetezők körében. A kutatás nem vette figyelembe, hogy a vizsgált alanyok az átlagos internetezőknél

¹⁹ Az index fórumainak (<http://forum.index.hu>) átböngészésekor ugyanúgy találunk egymást készséggel segítő orrsövényműtétre várókat és azon már túl levőket, mint Porsche 911 tulajdonosokat, kismamákat és hobbikertészeket, hogy csak néhány kiragadott példát említsék.

126 *Hatalom a mobiltömegek kezében*

sokkal több – nem kis frusztrációt okozó – időt töltöttek a számítógép és az internet működésének megismerésével, illetve nem vett tudomást az interneten folytatott társas interakcióról – a barátokkal folytatott e-mailezésről, az online közösségekben történő részvételről – sem. (Castells 2000) Azóta számos felmérés²⁰ cáfolta az internet elidegenítő hatásáról alkotott elképzeléseket:

- nincs bizonyíték arra, hogy az internetezéssel töltött idő csökkentené a családdal, barátokkal, könyv és újságolvasással töltött időt, egyedül a főzéssel töltött idő csökkenése volt kimutatható;
- az internetezés pozitív hatással van a társadalmi interakcióra: az internetezők gyakrabban szerveztek személyes találkozásokat barátaikkal, nagyobb valószínűséggel folytattak otthonaikon kívül társasági életet, mint az internetet nem használók;
- az internetezők politikai és civil aktivitása megegyezett vagy magasabb volt a nem internetezőkével;
- az internetezők egytizede vett részt online közösségekben és szerzett új barátokat a neten;
- a személyes kommunikáció és a közösségi életben való részvétel csökkenése csak az internetet extrém sokat használók igen kis csoportjára volt jellemző.

Különösen érdekes – és a fentieket megerősítő – eredményeket hozott a torontói *Netville* projekt (Wellman 2001) az internet helyi közösségre gyakorolt hatásával kapcsolatban: a nagy sávsebességű internetkapcsolattal felszerelt külvárosi városrészben lakók az internetet használták a helyi közösség ügyeinek megvitatására, illetve ismerkedésre és személyes találkozások szervezésére. A hálózati kommunikáció nagymértékben javította a szomszédsági viszonyokat:

- az internettel ellátott lakóknak átlagosan huszonöt ismerősük volt a környéken, míg az internet nélkülieknek átlagosan nyolc;
- az internettel ellátottak kapcsolathálója jóval túlnyúlt háztömbjük közvetlen környékén;²¹

²⁰ Ezekről jó összefoglalást nyújt például Castells 2001, illetve Wellman és Gulia 1999. Az alábbi megállapítások Castells összegzéséből származnak.

²¹ Hogy mennyire volt a kapcsolatháló az internet-előfizetés oka, s mennyiben következménye, annak nem szentelt figyelmet a tanulmány.

- az internet elősegítette a kollektív cselekvést is, az interneten kommunikálók csoportja gyorsan mobilizálható volt, amikor közös fellépésre volt szükség a betörőkkel, az internetszolgáltatóval, illetve az ingatlanfejlesztővel szemben.

Záró gondolatok

Ahogy például a hazai melegeknek otthont adó <http://www.gay.hu>, vagy az underground elektronikus tánczenei színtér közönségének online diskurzusát bonyolító <http://www.impulsecreator.hu> fórumait tanulmányozva láthatjuk: egyes helyi kulturális közösségek életének aktív, valós városi terekben zajló találkozásait is befolyásoló, elősegítő színterévé válhat az internet. A bajaiak helyi ügyeinek online megvitatását vizsgáló Kumin Ferenc tanulmánya (2001), illetve az egyes politikai mozgalmak interneten folytatott társadalmi mobilizációs és ügyképviselési tevékenységét kutató Csicseri Márta és Lőrincz László (2004) elemzése azt mutatja, hogy az internet magyarok által benépesített és látogatott virtuális helyein nem csak – szűkebb értelemben vett – kulturális életüket szervezik az egyes közösségek, de ez érdekérvényesítésük, politikai önszervezésük és kommunikációjuk helyszíne is. A közösségek hálózati kommunikációjának tanulmányozása ma már nehezen megkerülhető a társadalom működésének megértéséhez, az e-demokrácia online intézményrendszerének létrehozásához, a területi alapon szerveződő – kerületi, városi, falusi, regionális – közösségek életének revitalizálásához, a társadalmi szolidaritás növeléséhez, a marginális kulturális csoportok internetes önszervezéséhez vagy az online kutató, és / vagy tanulóközönségek kiszolgálását célzó informatikai fejlesztések specifikációjához. Hiba lenne azonban az interneten zajló közösségi kommunikációt a személyes találkozásokra épülő, illetve egyéb média- vagy távközlési eszközök által közvetített kommunikációtól elkülönült, önálló rendszerként vizsgálni, hiszen ezek összessége ad csak valós képet az egyéni és közösségi információcseréről és társas viselkedésről.

Irodalomjegyzék

- Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Bell, C. és Newby, H. (1971) „An Introduction to the Sociology of the local Community”, in Bell, C. és Newby, H. (szerk.) *Community Studies*, London: George

128 *Hatalom a mobiltömegek kezében*

Allen.

Bódi Zoltán (2004) „A szóbeliség kifejeződése az internetes kommunikációban”, in *Információs Társadalom*, Vol. 4. No. 1.

Bognár Éva (2003) *A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai és a su-
linet*. Szakdolgozat az ELTE Szociológia Szak számára.

Castells, Manuel (2000) *The Rise of Network Society. New Edition*, London: Blackwell Publishers

Castells, Manuel (2001) *The Internet Galaxy*, Oxford: Oxford University Press.

Csicseri Márta és Lőrincz László (2004) *Társadalmi mozgalmak mobilizációs és ügyképviseleti tevékenysége az interneten*. Konferencia-előadás a Rajk László Szakkollégium által rendezett 2004. február 20-án Budapesten rendezett *Társadalmi érdekérvényesítés és online közösségek* című konferencián.

Dányi Endre, Dessewffy Tibor, Galács Anna, Ságvári Bence (2004) *Információs társadalom, Internet, szociológia*”, in *Információs Társadalom*, Vol. 4. No. 1.

Depew, D. és Peters, J. D. (2001) „Community and Communication: The Conceptual Background” in Shepher, G. J. és Rothenbuhler, E. W. (szerk.) *Communication and Community*, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék (2002) „Nyelvi megformálás és kivitelezés az interneten — egy szociolingvisztikai vizsgálat tapasztalatai” in *Kutatási jelentés*, No. 20-21.

Gelléri Gábor (2001) *Törzsasztal. Egy cyber-közösség antropológiája*. Szakdolgozat az ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakja számára. Elérhető az interneten:

http://nyil.embe.hu/elte-btk/dip/gelleri_gabor.doc (2004.10.22.)

Kiss Aranka (2004) „Kommunikációtudomány és Internet. Internet-kommunikáció”, in *Információs Társadalom*, Vol. 4. No. 1. Koku, E. F. és Wellman, B. (2002) Scholarly Networks as Learning Communities’ in Barab, S. és Kling, R. (szerk.) *Designing Virtual Communities in the Service of Learning*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kollock, Peter (1999) „The Economies of On-line Cooperation: Gifts and Public Goods in Cyberspace” in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk.) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.

Kumin Ferenc (2001) *Az on-line Baja. Egy város felfedezi magát az interneten*. A CEU Politológia Szakja számára készült angol-nyelvű szakdolgozat magyar kivonata. Elérhető az interneten:

<http://www.baja.hu/CEU/szakdolgozat.doc> (2004.10.22.)

Reid, E. (1999) „Hierarchy and Power: Social Control in Cyberspace” in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk.) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.

Rét Zsófia (2003). *Az internethasználat terjedésének gátjai*. Szakdolgozat az ELTE Szociológia Szak számára.

- Rheingold, H. (1994) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, London: Secker & Warburg. Rheingold, H. (2000) 'Community Development in the Cybersociety of the Future' in Gaunlet, D. (szerk.) *Web.studies*, London: Arnold.
- Rheingold, H. (2002) *Smart Mobs*, New York: Perseus.
- Sándor Klára (2001) „Mobiltársadalom és nyelvhasználat: valami új vagy újra a régi?”, in Nyíri Kristóf (szerk.) *Mobil információs társadalom: Tanulmányok*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete. Elérhető az interneten: http://21st.century.phil-inst.hu/2001_marc/brosura_html/sandor.htm (2004.10.22.)
- Smith, A. D. V. (1999) 'Problems of Conflict Management in Virtual Communities' in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk.) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge. Smith, M. A. (1999) 'Invisible Crowds in Cyberspace: Measuring and Mapping the USENET, Communities' in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk.) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.
- Tönnies, F. (1887/1983) *Közösség és társadalom*, Budapest Gondolat. Van Dijk, J. (1999) *The Network Society*, London: Sage Publications.
- Watson, N. (1997) 'Why We Argue About Virtual Community: A Case Study of the Phish.Net Fan Community' in Jones, S.G. *Virtual Culture: Identity & Communication in Cybersociety*, London: Sage Publications.
- Wellman, B. (1999a) 'The Network Community' in Wellman, B. (szerk.) *Networks in the Global Village*, Boulder: Westview Press. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/globalvillage/index.htm> (2004.10.22.)
- Wellman, B. (1999b) 'From Little Boxes to Loosely-Bounded Networks: The Privatization and Domestication of Community' in Abu-Lughod, J. (szerk.) *Sociology or the Twenty-First Century: Continuities and Cutting Edges*, Chicago: University of Chicago Press. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/littleboxes1/littleboxes1.pdf> (2002.10.22.)
- Wellman, B. (2001) *The Persistence and Transformation of Community: From Neighbourhood Groups to Social Networks*. Report to the Law Commission of Canada. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm/lawcomm7.PDF> (2004.10.22.)
- Wellman, B. és Frank, K. (2001) 'Network Capital in a Multi-Level World' in Lin, N., Burt, R., és Cook, K. (szerk.) *Social Capital: Theory and Research*, Chicago: Aldine De Gruyter. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/networkcapital/hlman10.pdf> (2002.10.22.)

130 *Hatalom a mobiltömegek kezében*

Wellman, B. és Guila, M. (1999) Net Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities' in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.

Wellman, B. és Hampton, K. (1999) Living Networked in a Wired World' in *Contemporary Sociology*, Vol. 28 No.6. Elérhető az interneten:

<http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/livingnetworked/ieee1%5B1%5D.4b.PDF> (2004.10.22.)